

**פרשנות פסיכולוגית של הנאציזם לסוגיה:
מחקרים על טבע ואופי המשטר הטוטליטרי**

מחקר מדעי מדויק יכול

לחשוף את הפגיעות,

מאז נמיו של מרטין לותר עד עתה:

את כל מה שהטריף את המרבית,

הוא יגלה את מה שהתרחש בליניץ [מקום בו גדל היטלר],

את אותו דמוי רב ממדים

שיצר את האל המטרף:

אני והצבור יודעים

את מה שלומדים מלמידים:

קרבנות של רע

משיבים ברע.

ו"ה אודן, "1 בספטמבר, 1939", תרגום עופרה עופר אורן

תוכן עניינים

4	..... הקדמה
14	..... וילהלם רייך והשורשים המיניים של הפשיזם
15	..... הקדמה
26	..... תמצית ביוגרפית
33	..... פסיכולוגיית ההמונים של הפשיזם – תוכן וצורה
38	..... פסיכולוגיית המונים – דיכוי והדחקה מינית
47	..... האידיאולוגיה הסמכותנית של המשפחה ופסיכולוגיית ההמונים
50	..... סיכום
53	..... מחקר פסיכולוגי של הטוטליטריות: אריך פרום – "מנוס מחופש"
53	..... הקדמה
55	..... אריך פרום: חיים ועבודות
60	..... מנוס מחופש: קונטקסט אידיאולוגי והיסטורי
64	..... מנוס מחופש: תוכן וצורה
68	..... חופש והרפורמציה הפרוטסטנטית
72	..... חופש והאדם המודרני
74	..... חופש ודמוקרטיה
77	..... מקליגרי להיטלר: הקולנוע הגרמני כתיבת פנדורה ברפובליקת וייאמר
78	..... הקדמה
82	..... תמצית ביוגרפית
90	..... השפעות
96	..... הקשר תרבותי
101	..... מקליגרי להיטלר: מלחמת תרבות, אפוקליפסה ואסכטולוגיה
124	..... סיכום
131	..... אריך נוימן ומשבר המוסר של המערב

134	.....	אריך נוימן – חיים ומחשבה
137	.....	השפעת קרל יונג על אריך נוימן
141	.....	קרל יונג ומושג "הצל"
144	.....	פסיכולוגיית-המעמקים ומוסר חדש: רקע היסטורי
146	.....	פסיכולוגיה, מוסר והיסטוריה
150	.....	הצל בפסיכולוגיה של אריך נוימן
156	.....	פסיכולוגיית-המעמקים ומוסר חדש
163	.....	האתיקה החדשה: מטרות וערכים
166	.....	האתיקה החדשה וברכותיה
169	.....	האתיקה החדשה כאוטופיה פסיכולוגית
172	.....	ביבליוגרפיה

הקדמה

הספר פרשנות פסיכולוגית של הנאציזם לסוגיה: מחקרים על טבע ואופי המשטר הטוטליטרי בוחן שורת חיבורים של ארבעה מלומדים יהודים-גרמנים, אשר ניסו להתחקות אחר הפתולוגיה של הרוח הנאצית: וילהלם רייך, פסיכולוגית ההמונים של הפשיזם (1933), אריך פרום, מנוס מחופש (1941), זיגפריד קרקאואר, מקליגרי להיטלר: היסטוריה פסיכולוגית של הסרט הגרמני (1947), ואריך נוימן, פסיכולוגיית-המעמקים והמוסר החדש (1949). מלומדים בחנו את המורשת האישית של כל אחד ואחד מהמחברים הללו לחוד. אך עד כה חיבורים אלה לא היוו נושא לבחינה השוואתית של מטרותיהם המשותפות, ובה במידה לתוכן וצורת החקר הפסיכולוגי שלהם את הנאציזם והפשיזם, ולכן גם, ממילא, הם לא נידונו בצורה השוואתית, משמעותית ושיטתית. ברם לכולם כאחד הייתה תחושה משותפת של נחיצות ודחיפות המשתקפת בחיבורים אלה המחייבת תשומת לב. כולם חשו, בלשונו של הסופר הרמן ברוך, ש"הזמן ניצב על חודו של סכין"¹; כולם כאחד יצאו נגד הברבריות הנאצית והאמינו, כמו סר ויליאם בלקסטון (Blackstone), המשפטן והשופט האנגלי, בספרו פירושים על דיני אנגליה (1765-1769) ש"לכתוב משמעו לפעול"² (scribere est agere).

העבודות הנידונות בספר זה משתייכות לסוגה חשובה של מלחמת תרבות (*Kulturkampf*) מובחנת, מוגדרת וכוללת ביותר, כנגד הברבריות הפשיסטית והנאצית, אותה ערכה קבוצת אינטלקטואלים, בעיקרם יהודים-גרמנים גולים מגרמניה הנאצית, אשר שינתה כליל את התוכן והצורה של ההיסטוריה האינטלקטואלית המודרנית. רשימת החיבורים הכלולים בסוגה זו מרשימה ביותר: מקס הורקהיימר ותיאודור אדורנו, דיאלקטיקה של נאורות (1944, עודכן 1947); הורקהיימר, ליקוי מאורות התבונה (1947); פרנץ ליאופולד נוימן, בהמות: המבנה והמעש של הנאציזם, 1933-1944 (1944); קרל פופר, החברה הפתוחה ואויביה (1945); ארנסט קסירר, המיתוס של המדינה (1946); אריך אוארבך, מימיזיס: התגלמות המציאות בספרות המערב (1946); תומאס מאן, דוקטור פאוסטוס (1947); זיגפריד קרקאואר, מקליגרי

¹ הרמן ברוך, מות וירגיל (1945), עמ' 73.

² *The Oxford Edition of Blackstone's Commentaries on the Laws of England; Book 4: Of Public Wrongs* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 53.

להיטלר: היסטוריה פסיכולוגית של הסרט הגרמני (1947); אריך נוימן, פסיכולוגיית-המעמקים ומוסר חדש (1949) (*Tiefenpsychologie und Neue Ethik*); חנה ארנדט, יסודות הטוטליטריות (1951); ליאו שטראוס, הזכות הטבעית וההיסטוריה (1953); האנס בארון, משבר הרנסנס האיטלקי המוקדם (1966); ועוד רבים אחרים.³

הדבר המשותף לכל החיבורים הללו הוא הנאציזם: כל המחברים הללו ניתחו ונאבקו נגדו בכלי הדיסציפלינה שהשחזרו וחידדו בתקופת חייהם. רק בהקשר אינטלקטואלי והיסטורי מקיף זה, אני טוען, ארבעת החיבורים הפסיכולוגיים הללו מקבלים את מלוא משמעותם, ורק לאור בחינתם כתת-סוגה במלחמת התרבות הכוללת כנגד הנאציזם, ניתן להבין את חשיבותם וערכם הרב. הסיבה היא שלצד פרשנויות פוליטיות, חברתיות, היסטוריות וסוציולוגיות, אשר נכתבו על ידי גולים מגרמניה הנאצית, כגון דיאלקטיקה של נאורות (1944) מאת הורקהיימר ואדורנו, או מימיזיס (1946) מאת אוארבך, ארבעת העבודות אותן אני מנתח במה שיובא להלן, בוחנות את כוח המשיכה הגדול של הפשיזם והנאציזם, ואת יצירתן של מדינות וחברות טוטליטריות וסמכותניות.

הפילוסוף הצרפתי ז'יל דלז (Deleuze) והפסיכואנליסט הצרפתי פליקס גואטרי (Guattari) שיבחו את

רייך בספרם אנטי-אדיפוס: קפיטליזם וסכיזופרניה *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*

(1972), בו דנו בהתהוות הפשיזם במישור החברתי.⁴ לדעתם רייך הוא שגילה "מדוע בני האדם נלחמים עבור שיעבודם כה בעקשנות, כביכול הוא מהווה את גאולתם". הם הדגישו כי רייך היה הוגה מעמיק ביותר שלא הסתפק בטיעון של בערות או אשליה כהסבר מדוע ההמונים נטו לפשיזם ונאציזם, ותבע שכל ניתוח ייטול בחשבון את תסכוליהם ותשוקותיהם. בדומה לכך, אריך פרום טען כי אם האנושות איננה

³ ניתוח משמעותם, תוכנם וצורתם, של חלק מהחיבורים הללו ניתן לראות בשורת המחקרים להלן: אביהו זכאי, אריך אוארבך ומשבר הפילולוגיה הגרמנית: אפולוגיה על המסורת ההומניסטית היהודית נוצרית המערבית בעידן של סכנה, עריצות וברבריות נאצית, בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2015; צלקתו של אודיסאוס: פרקים בחייו ויצירתו של אריך אוארבך, ירושלים: כרמל, 2018; אביהו זכאי ודוד ויינשטיין, גלות ופרשנות: עיצובה של ההיסטוריה האינטלקטואלית המודרנית בעידן של נאציזם וברבריות, תל אביב: רסלינג, 2014;

Avihu Zakai, *Erich Auerbach and the Crisis of German Philology: The Humanist Tradition in Peril* (Dordrecht: Springer, 2017); *The Pen Confronts the Sword: Exiled German Scholars Challenge Nazism* (Albany: SUNY, 2018), and David Weinstein and Avihu Zakai, *Jewish Exiles and European Thought in the Shadow of the Third Reich: Baron, Popper, Strauss, Auerbach* (Cambridge: Cambridge UP, 2017).

⁴ Deleuze and Guattari, *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia* (1972; rpt. London: Continuum, 2004), pp. xiii, xviii.

יכולה לחיות בסכנה והאחריות הכרוכות בחופש, הרי שהיא פונה תמיד לשלטון אוטוריטיבי. בהשתמשו בהארות של הפסיכואנליזה, פרום רואה את הסוד של הציביליזציה המודרנית בנכונות שלה שלא להיכנע לשלטון אוטוריטיבי, ולכן הכריז ש"הבנת השיקולים של הבריחה הטוטליטרית מחופש היא תנאי לכל פעולה שמטרתה להביא לניצחון על הכוחות הטוטליטריים".⁵ קרקאואר הציע קשר בין הנטייה הלא-פוליטית ו"הבריחה" מהמציאות בסרטים בתקופת וייאמר והתפנית שהובילה מכך לטוטליטריות. הסרטים בתקופה זו, כך כתב, שיקפו "חברה במצב של שיתוק" ה"מתעלמת ממציאות חברתית", וחשפו "נטייה לברוח מהמציאות".⁶ קרקאואר יצר תחום מחקר חדש החוקר את הקשרים בין סרטים ואסתטיקה, והדפוס הפסיכולוגי השולט (*Stimmung*) בגרמניה בתקופת וייאמר. לבסוף, נוימן טען כי העולם המודרני מהווה הוכחה להתפרצות קיצונית של הכוחות השליליים של הטבע האנושי. "המוסר הישן", המבוסס על חיפוש לא מציאותי אחר "שלימות" באמצעות דיכוי "הצד האפל" שבקרבנו, שוב איננו יכול להתמודד עם בעיות ההיסטוריה המודרנית, כגון השואה. הוא היה משוכנע שהסכנה האיומה ביותר הניצבת בפני האנושות היא הפסיכולוגיה של "השעיר לעזאזל" המושרשת במוסר הישן. אנחנו נתונים לחסדי פסיכולוגיה זו שעה שאנו משליכים את "הצד האפל" שבתוכנו על יחידים וקבוצות המזוהות על ידינו כ"אויב".⁷ פסיכולוגיה זאת היא שהובילה לרצח המונים במחנות ריכוז ובמחנות עבודה של הנאצים.

כשאנו מתייחסים לארבעת החיבורים הללו יחדיו, מגוון הפרשנויות הפסיכולוגיות שהם מציעים מספק תובנות חשובות ביחס לפסיכולוגיה של הנאציזם ולמקורות של מגמות אוטוריטיביות. הם מבהירים גם את הטראומה הגדולה של הנאציזם והפשיזם. טראומה מותירה תמיד צלקות בטקסטים שהיא מותירה מאחוריה, וטראומה פוליטית חסרת תקדים מותירה בהם צלקות עמוקות – אף שמחבריהם קברו אותן במיומנות רבה תחת שכבות רבות של למדנות. המומים מחמת הטראומה הפוליטית חסרת תקדים בדורם הם חיברו כתבי הגנה לציביליזציה המערבית אשר האריכו ימים יותר מ"הרייך של אלף השנים".

⁵ אריך פרום, **מנוס מחופש**, תל אביב-דביר, תשכ"ז, עמ' 10.

כאן, כמו גם במקומות רבים אחרים, שיניתי את התרגום העברי המיושן. לדוגמא, פרום כותב בציטוט זה "להביא לניצחון על הכוחות

הטוטליטריים", אך בתרגום המיושן של ספרו, קטע זה נשמע כך: "לפעולה, שמטרתה לנצח את הכוחות הכוללניים".

⁶ Siegfried Kracauer, *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film* (1947; Princeton: Princeton University Press, 2004), pp. 139-40.

⁷ Neumann, *Depth Psychology and a New Ethic* (London: Hodder and Stoughton, 1969 [1949]). דברים על כריכת הספר

הפרק הראשון, "וילהלם רייך והשורשים המיניים של הפשיזם", עוסק בוילהלם רייך (1897-1957), פסיכיאטר ופסיכואנליטיקאי יהודי אוסטרי, אשר היה שייך לדור השני של אנאליטיקאים לאחר פרויד. הוא פרסם כמה ספרים רבי השפעה, במיוחד **אנאליזה של האופי** (*Character Analysis*, 1933), אשר שימש במשך שנים רבות כמבוא מצוין לטכניקה הפסיכואנליטית. ספרו **פסיכולוגית ההמונים של הפשיזם** (*The Mass Psychology of Fascism*, 1933) מסביר את עליית הפשיזם כביטוי לדיכוי מיני, והוא דן בו בהרחבה ב"תפקיד החברתי של הדיכוי המיני"⁸. ספר נוסף מפרי עטו, **המהפכה המינית** (*The Sexual Revolution*, 1936), מנתח את משבר המוסר המיני הבורגני ואת הכישלון לרפורמה מינית, אשר שימר את מסגרת החברה הקפיטליסטית. בשל שני ספרים אלה רייך נודע כאחת מהדמויות הקיצוניות ביותר בהיסטוריה של הפסיכיאטריה. יחד עם אריך פרום והרבט מרקוזה (Marcuse, 1898-1979), הפסיכולוג והסוציולוג היהודי-גרמני, רייך הדגיש את הקשר ההדוק בין פסיכולוגיה למרקסיזם. אך הוא היה הראשון שהציע פרשנות פסיכולוגית של הנאציזם. ספרו של אריך פרום **מנוס מחופש** הופיע רק בשנת 1942.

רייך האמין שביסודות האידיאולוגיה הפשיסטית נמצאים משפחה מדכאת, דת הרסנית, שיטת חינוך סדיסטית, טרור מפלגתי, פחד מניצול כלכלי ומזיהום גזעי, ועידוד אלימות כנגד קבוצות מיעוט – כל אלה השפיעו רבות על הפסיכולוגיה של הבלתי מודע הן של היחיד והן של הקולקטיב, הפסיכולוגיה של הרגשות, ניסיונות טראומתיים, פנטזיות וחסך מיני. האידיאולוגיה והמעש הפוליטי של הנאצים רק החריפו וניצלו מגמות אלו. יותר מאוחר בחייו, רייך הפך מאוד בלתי מקובל שעה שהמסר השחרור המיני שלו הפריע לקהילייה הפסיכואנליטית והפר את עקרונות המפתח של הפסיכואנליזה.

רייך טבע את המושג 'המהפכה המינית' ושימש כמיילדת שלו. במהלך מרד הסטודנטים בפאריז וברלין בשנת 1968, סטודנטים חרטו את שמו על גבי החומות והטיחו בשוטרים את ספרו **פסיכולוגית ההמונים של הפשיזם**. ז'יל דלז

⁸ Reich, *The Mass Psychology of Fascism* (1933; rpt. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1970), pp. 24-25.

(Gilles Deleuze) ופליקס גואטרי (Félix Guattari) טענו בספרם **אנטי-אדיפוס** (*Anti-Oedipus*, 1972) שלדעת רייך ההמונים אינם קורבנות תמימים של הונאה, אלא בתנאים מסוימים הם נמנים דווקא עם תומכי הפשיזם הנלהבים ביותר, ואת התשוקה הזו צריך להסביר. מאחר ורייך הצביע לראשונה על בעיית היחסים בין תשוקה ומרחב חברתי, דלז וגואטרי טוענים שהוא היה המייסד האמתי של פסיכיאטריה מטריאליסטית. הוא היה הראשון שדחה את התפיסה המרקסיסטית הפשטנית שמיהרה לקבוע כי ההמונים הוטעו והולכו שולל בנוגע לפשיזם. לדברי רייך "המרקסיסט הוולגרי" לא "הצביע על הגורם הסובייקטיבי", ולא "לקח בחשבון" את "הנטייה הרגשית" של ההמונים כלפי הפשיזם והנאציזם, וכך כשל בהבנתם. ההמונים לא היו טיפשים ונבערים ובמסגרת של תנאים מסוימים "הם רצו את הפשיזם, ואת העיוות הזה ברצון של ההמונים מן החובה להסביר".⁹

הפרק השני, "חקירה פסיכולוגית של הטוטליטריות: אריך פרום **מנוס מחופש**", דן בספרו של אריך פרום (1900-1980) **מנוס מחופש** (*Escape from Freedom*, 1941), המתאר את צמיחת ושקיעת החופש והתודעה-העצמית במערב מימי הביניים עד לזמנים המודרניים, שעה שאנשים חיפשו מקלט מחוסר בטחון ואחריות בתנועות טוטליטריות, כגון נאציזם ופשיזם. הרס הקשרים הדתיים והמעמדיים של חברת ימי הביניים, כך האמין, הביאה לתחושת עצמאות אך גם לניכור מדאיג שבסופו של דבר התבטא בקונפורמיות אחידה וכניעה לסמכות. לאור הקונטקסט ההיסטורי והאידיאולוגי שבו נכתב הספר, מטרת פרום ברורה לחלוטין: "לתרום להבנת המשבר הנוכחי" של הפשיזם והנאציזם.¹⁰

בניגוד להנחה ש**מנוס מחופש** מהווה הוכחה "לאמריקניזציה של אינטלקטואל אירופי",¹¹ כפי שנטען בביוגרפיה האחרונה שנכתבה על פרום, הוא כתב את ספרו מאחר ודווקא חופש, או היעדרו, היה בעיה קריטית בגרמניה הנאצית, ולא כמובן באמריקה. לפרום היה רעיון חשוב ביותר שיוכל להסביר את עליית הנאציזם וזוועות מלחמת העולם השנייה. כפי שהוא כתב, "הנושא אשר קרוב מאוד לליבי והוא המוטיב של

⁹ Deleuze and Guattari, *Anti-Oedipus*, p. 29; דגש במקור

¹⁰ אריך פרום, **מנוס מחופש**, תל אביב-דביר, תשכ"ז, עמ' 9.

¹¹ Lawrence Friedman, *The Lives of Erich Fromm: Love's Prophet* (New York: Columbia University Press, 2013), 97-118. הביוגרפיה של פרידמן נעדרת כמעט כליל התייחסות לקונטקסט האידיאולוגי של **מנוס מחופש** כמלחמת תרבות. נגד הברברזם הנאצי.

הספר הוא בעיית החופש והדאגה, או הפחד מחופש או המנוס מחופש.¹² מטרתו לכן הייתה לחקור את "משמעות החופש לאדם המודרני", אשר היא "קריטית להבנת המשבר החברתי של ימינו."¹³ משבר צריך להוביל למעשה. אין כל פלא שמנוס מחופש נחשב לאבן ציון בפסיכולוגיה מדינית.

מנוס מחופש מבוסס על קשר בל-ייפרד בין אישיות היחיד ותרבות זמנו. פרום טען ש"יסוד התהליך החברתי הוא האדם, שאיפותיו ופחדיו, תאוותיו והגיונו, נטיותיו לטוב ולרע." בכדי להבין את התהליך החברתי עלינו להבין את פעולתם הדינאמית של התהליכים הפסיכולוגיים בנפשם של היחידים, או לחילופין עלינו לנתח את התרבות אשר מעצבת אותם. בהתבסס על הנחות אלה, הטיעון המרכזי המקיף של **מנוס מחופש** הוא: "האדם המודרני, המשוחרר מקשרי החברה הטרומ-אינדיבידואליסטית [של ימי הביניים], שנתנו לו בטחון ועם זאת הגבילו אותו, עדיין לא הגיע לחופש ממשי להגשמת עצמו, כלומר לביטוי אפשרויותיו השכליות, הרגשיות והאישיות. אמנם החופש הביא לאדם עצמאות ורציונליות, אך הביא לבידודו ועל ידי כך הציב אותו חרד וחסר אונים. בדידות זו היא כבדה מנשוא והברירה העומדת לפניו היא או מנוס לתלות ולכניעה חדשה, או התקדמות לקראת החופש החיובי, המבוסס על הביטוי הסגולי של אינדיבידואליות האדם."¹⁴ בידוד האדם המודרני מהחברה, הפיכתו ל"אטום"¹⁵ במרחב אינסופי, והספקות והפחדים הכרוכים בתהליך זה, מסבירים כיצד ולמה רבים שואפים אחר המקלט והתמריץ של חברות סמכותניות.

הפרק השלישי, "זיגפריד קרקאואר – הקולנוע ברפובליקת ויימאר כתיבת פנדורה", מנתח את ספרו של קרקאואר **מקליגרי להיטלר: פסיכולוגיה היסטורית של הסרט הגרמני** (*From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*, 1947). קרקאואר (1889-1966) טוען במחקר זה שסרטים בתקופת רפובליקת ויימאר שיקפו את הטראומה הגדולה של התבוסה במלחמת העולם הראשונה. מחקר זה חושף את הנפש הגרמנית הערומה, המתנדנדת בין טירניות וכאוס, וכושלת אט אט עד עליית וניצחון הנאצים. טענתו העיקרית היא "שבאמצעות ניתוח סרטים גרמניים ניתן לחשוף נטיות פסיכולוגיות עמוקות,

¹² Friedman, *Lives of Erich Fromm*, p. 97. פרום כפי שהוא מצוטט על ידי

¹³ פרום, מנוס מחופש, עמ. 9-10.

¹⁴ שם, עמ. 9.

¹⁵ שם, עמ. 191.

שהיו בעלות כוח והשפעה בגרמניה משנת 1918 ועד שנת 1933 – נטיות אשר השפיעו על מהלך המאורעות, אשר העידן שלאחר היטלר יהיה חייב להתמודד עמהן".¹⁶ המחקר של קרקאואר נושא אופי של חקירה פנימית לא רק של ההיסטוריה הפסיכולוגית של הסרט הגרמני אלא גם של רפובליקת ויימאר עצמה. הוא מפתח את הטיעון שלו לאור ארבע תקופות: התקופה הקדומה (1895-1918) בה החלה תעשיית הקולנוע הלאומית הגרמנית לצמוח; התקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה (1918-1924), שבה דמויות שטניות מסמלות כניעה לאי-רציונליות; התקופה היציבה (1924-1929), בה החברה הגרמנית המשותקת לא הייתה יכולה לפתור את בעיותיה, ולבסוף, התקופה שלפני היטלר (1929-1933), המאופיינת על ידי סימנים בלתי ניתנים להכחשה של ייאוש כולל, אשר סלל את הדרך למהפכה הנאצית ולהקמת המדינה הנאצית.

רוע וגיהינום הם נושאים ספרותיים המשמשים מגמות שונות בתולדות המערב. החלק הראשון של **אודיסאה** מאת הומרוס והחלק הראשון של **אֵינְאִיס** מאת וירגיליוס נפתחים בביקור מפחיד בעולם התת-קרקעי. דנטה מיקם רבים מאויביו מפירנצה **בתופת**, אשר ממנו חילץ אותו וירגיליוס. ובספרו **איגנטיוס ומועצת החשמנים שלו** מיקם המשורר ג'ון דון בגיהינום את איגנטיוס לויולה ואחרים, בהם ראה אויבי הנצרות. עבור כל המחברים הללו הגיהינום היה מקום אחר השונה תכלית שינוי מהמציאות עלי ארץ.

קרקאואר בניגוד גמור לכך מוצא בסרטים בתקופת ויימאר את השטני והדמוני עלי ארץ כשהם מושרשים עמוקות בדמיון ובמעש הגרמני. הגיהינום נמצא בגרמניה הנאצית. "שורה שלמה של דמויות מרושעות ומטילות אימה שהופיעו בסרטים בתקופת רפובליקת ויימאר מתהלכות ופועלות בגרמניה הנאצית ומסמנות את הדרך לשאול בנתיב פתלתל ועקלקל ובאמצעות כאוס חברתי".¹⁷ עוד לפני **שדוקטור פאוסטוס** מאת תומאס מאן דימה את המדינה הנאצית ומחנות הריכוז לגיהינום, קרקאואר כבר גילה ממד שטני סמוי בנפש הגרמנית שהתפתח לאחר מלחמת העולם הראשונה. הסרטים בתקופת רפובליקת ויימאר הקדימו להציג את הגיהינום שהתפתח במדינה הנאצית עלי אדמות. הללו היו בכחינת תיבת פנדורה, ממנה יצאו ופרחו רעות וחוליים רבים.

¹⁶ Siegfried Kracauer, *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film* (1947; Princeton: Princeton University Press, 2004), li.

¹⁷ Ibid., p. 272.

כך, בדומה לטרגדיה יווגית, "חזיונות נבואיים של שבר ואסונות", אשר הוצגו במערכה הראשונה, "הגיעו לידי מיצויים ומימוש המבהיל וההרסני במערכה האחרונה", המדינה הנאצית.¹⁸

זאת ועוד, שעה שאינאִיס של וירגיליוס, הקומדיה האלוהית של דנטה, וגן העדן המושב של מילטון, כל אחד ואחד מהם מבוסס על ניצחון סופי של הטוב על הרע, חיבוריהם של קרקאואר ומאן מבשרים דווקא כשלון והרס. נבואות נוראיות מביאות לאסון ואבדון: נפילת רפובליקת וייאמר, בפרשנות של קרקאואר, וחסול המדינה הנאצית בזו של מאן. לגבי שניהם כאחד, נבואות מפחידות מתגשמות בהיסטוריה של זמנם ואינן מבשרות טוב. מקליגארי להיטלר יכול להיחשב, ובצדק, כמבוא לדוקטור פאוסטוס. אצל קרקאואר, דמות האדם המהלך בשנתו שקליגארי המהפנט עושה בו כרצונו וגרמניה הם אחד: הטרור והאימה הנאצית היו "עוד קודם לכן בסרטים. והתחזית האיומה של הרס סופי אף קיבלה את אישורה בהם".¹⁹ אצל מאן, השטן המשתמש בדוקטור פאוסטוס וגרמניה הם אחד. הפרשנות האפוקליפטית של מאן את ההיסטוריה הגרמנית מוצאת עקבות מ"לותר והרפורמציה הפרוטסטנטית להריסות העשנות של הערים הגרמניות ושערי מחנות הריכוז".²⁰ שני המחברים כאחד מסתכלים על הפשיזם והנאציזם בהקשר הרחב של אסכטולוגיה ואפוקליפסה בלתי נמנעת המרחפת ומאימת על ההיסטוריה הגרמנית.

הפרק הרביעי, "אריך נוימן ומשבר המוסר של המערב", בוחן את ספרו פסיכולוגיית-המעמקים ומוסר חדש (1949) (*Tiefenpsychologie und Neue Ethik*). תשע שנים לאחר שנוימן (1905-1960) עזב את גרמניה בשנת 1934 והתיישב בפלשתינה, הוא החל בשנת 1942 בכתיבת ספרו פסיכולוגיית-המעמקים ומוסר חדש, 1949.²¹ במשך שנות השלושים הוא עסק רוב הזמן בכתיבת ספרו המקורות והיסטוריה של התודעה היהודית (*The Origins and History of Jewish Consciousness*), מחקר בן שני כרכים שלא ראה אור. עכשיו, בשנת 1942, הוא גר בתל-אביב שעה ש"קורפוס אפריקה" (*Panzerarmee Afrika*) תחת פיקוד גנרל-פלדמרשל ארווין רומל, "שועל המדבר" (*Wüstenfuchs*), החל את השלב השני בהתקדמותו

¹⁸ Ibid., p. 272.

¹⁹ Ibid., p. 272; emphasis added.

²⁰ Todd Kontje, *Thomas Mann's World: Empire, Race, and the Jewish Question* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2011), p. 153.

²¹ אריך נוימן, פסיכולוגיית-המעמקים ומוסר חדש, תרגם שמעון זנדבנק, ירושלים, שוקן, 1963.

לקראת מצרים, ולאחר מכן היה בכוונתו להשתלט על בארות הנפט במזרח התיכון, בפרס ואפילו בבאקו על שפת הים הכספי. "הבעיות שהכריחו אותי לכתוב" את **פסיכולוגיית-המעמקים**, כתב נוימן ליונג, "היו **שרומל ניצב בשער**"²² וה"שמדת היהודים" התחוללה באירופה, תקופה שבה "בעיית הרוע והצדק הסעירה אותי עמוקות."²³ מאחר וזוועות השואה כבר היו ידועות זה מכבר, קבוצות המתיישבים היהודיים הקטנות בפלשתינה לא יכלו לצפות אלא לרע מכל עם התקדמות רומל. ברגע מכריע וקיומי זה, שעה ש'רומל ניצב בשער' ולאור 'השמדת היהודים באירופה', כמות שכתב נוימן, הוא החל בכתיבת **פסיכולוגיית-המעמקים ומוסר חדש**. בכוונתו הייתה להסביר את הסיבות הפסיכולוגיות שהביאו לניצחון הנאצים, לזוועות מלחמת העולם השנייה ולשואה, ולזקק ממשבר ההיסטוריה של המאה העשרים תובנות פסיכולוגיות, אשר על בסיסן יוכל לפתח פסיכולוגיית-מעמקים המבוססת על מוסר חדש.

המושג פסיכולוגיית-המעמקים מתייחס לגישות רפואיות הבוחנות את המרקם העדין של הבלתי-מודע והיבטים חוץ אישיים של הניסיון האנושי, והוא כולל חלומות, קומפלקסים רגשיים וארכיטיפיים. שאיפת נוימן הייתה להציע פרשנות פסיכולוגית למצוקות ההיסטוריה של זמנו, "עידן הקטסטרופה" או "עידן האסון" (*historia calamitatum*), כפי שכתב ההיסטוריון אריק הובסבאום (Hobsbawm), כלומר "עשרות השנים שעברו מפרוץ מלחמת העולם הראשונה ועד אחרי מלחמת העולם השנייה", שעה שהציוויליזציה של אירופה "הידרדרה מפורענות אל משנהה. והיו אף זמנים בהם אפילו שמרנים מפוכחים לא היו מוכנים להמר על הישרדותה".²⁴ זו הסיבה שנוימן כתב ליונג שספרו "**פסיכולוגיית-המעמקים ומוסר חדש** ... נכתב בזמן **השמדת היהודים** [באירופה], שעה שבעיית הרוע והצדק הסעירה אותי עמוקות."²⁵ המוסר החדש בכותרת הספר **פסיכולוגיית-המעמקים ומוסר חדש** מתייחס לעובדה שלגבי נוימן "המושג הישן של חטא הפך ללא

²² Neumann to Jung, May 25, 1957, in *Analytical Psychology in Exile: The Correspondence of C. J. Jung and Erich Neumann* ed. Martin Liebscher, trans. Heather McCarthy (Princeton: Princeton University Press, 2015), p. 324. דגש נוסף.

²³ Neumann to Jung, June 14, 1957, in *Ibid*, p. 331. דגש נוסף.
Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: History of the World, 1914-1991* (New York: Pantheon, 1994),²⁴ pp. 6-7.

²⁵ Neumann to Jung, June 14, 1957, in *Analytical Psychology in Exile*, p. 331. Emphasis added.

אמיתי, הוא איננו מעשי יותר, ואין הדבר בגלל שקיעת האדם אלא מחמת הבנתו החדשה את עצמו ואת אלוהים.²⁶

משבר ההיסטוריה המערבית המודרנית, זוועות מלחמת העולם השנייה, השואה, והפלישה הבלתי נמנעת של רומל לפלשתינה, הובילו את נוימן להאמין "שבעיית הרוע היא אחת הבעיות הכי מרכזיות של האדם המודרני."²⁷ לפיכך הוא טען בספרו **פסיכולוגית-המעמקים ומוסר חדש** כי דחיית 'המוסר הישן', המבוסס על השלכת הצד האפל שבקרבנו על אחרים המוגדרים כ'אויבים' שלנו, במקום לראות זאת בתוכנו, היא חובה. הפתרון היחיד להשלכה מסוכנת זו של הצל היא הכרה בו, אשר תוביל לשינוי המצב הפסיכולוגי של האדם, ומכאן של המצב האנושי בכללותו, על ידי אינטגרציה בין היסוד הטוב והרע בנפש, המודע והלא מודע, וכך תביא למלאות ושלמות של העצמי. לא אמצעים פוליטיים או חברתיים, אלא דווקא אלה הפסיכולוגיים, שינוי הבנת מצב הקיום האנושי והפסיכולוגי, הם ורק הם התרופה האמיתית לבעיית האנושות.

נוימן היה מאוד ביקורתי, על דרך ההמעטה, של מסורת 'המוסר הישן' הזאת. לכן בספרו הוא ביקש לעצב אתיקה חדשה על יסודות של פסיכולוגיה יונגיאנית. הוא השתמש בארכיטיפ היונגיאני של 'הצל', 'הצד האפל' בנפש האנושית, הצד החייתי באישיות שלנו, והפך אותו לאבן הפינה של ספרו: "הצד האפל של הגזע האנושי משקיף על כולנו, מחשיך את השמיים עם קרני המוות שלו וההפצצות האטומיות שלו."²⁸ הספר **פסיכולוגית-המעמקים ומוסר חדש** משקף את ההרס האנושי והדרך שבה הרוח האנושית מתייחסת לצד האפל שבה. נוימן היה משוכנע שהסיכון החמור ביותר לאנושות נמצא ב"פסיכולוגית השעיר לעזאזל,"²⁹ המבוססת על המוסר הישן, אשר הובילה לעוינות בין יחידים, קבוצות אנושיות ואומות. מלחמות הן **ביטוי חי לפריצת הצל הלא מודע לחיי הקולקטיב**.³⁰ בדרך זו הוא פיתח רעיון מהפכני: המוסר של המסורת היהודית-נוצרית המדכא את הרוע הוא שהוביל לתופעה מזעזעת כמו הנאציזם. פסיכולוגית השעיר לעזאזל

²⁶ Neumann to Jung, June 14, 1957, in *Analytical Psychology in Exile*, p. 333.

²⁷ Neumann, *Depth Psychology and a New Ethic* (London: Hodder and Stoughton, 1969 [1949]), p. 25.

²⁸ *Ibid.*, pp. 19-20.

²⁹ *Ibid.*, p. 97.

³⁰ *Ibid.*, p. 58. דגש נוסף

"מביאה לתוצאות ההרסניות ביותר לחיי הקולקטיב" בצורת "מלחמות והשמדה של קבוצות ואמונות של מיעוט".³¹

ב"מוסר החדש" של נוימן "על כל בן אדם צריך לקבל את הרוע בתוכו, לא להשליכו ולא לדכאו, אלא לחיות עמדו, ולשלם את המחיר של צער ואשמה. הוא טען ש"מלחמות הן תוצאת האתיקה הישנה, ופעולה צבאית היא הביטוי הגלוי של התפרצות הצד האפל של תודעת הצל של הקולקטיב".³² הוא לכן חזה מצב אנושי חדש המבוסס על תודעה הצל. בדומה למהפכה הקופרניקאית, אשר הפכה את השמש למרכז היקום ולא כדור הארץ, כך גם פסיכולוגיית-המעמקים הופכת את תודעת האדם על הצל שבה, ולא את תולדות דברי הימים, למקור האמתי של זוועות ההיסטוריה. היא מגלה את מהות הטבע האנושי ומבנה הטבע האנושי, הצל, אשר הם שווים בכל מקום ומקום, וכך מניחה סולידריות או אחווה בין בני האדם לאחר הריסות מלחמת העולם השנייה. עם ההודיה בצל כממד השלילי המשותף, לאנושות אין כל מוצא אחר מאשר להתקבץ יחדיו. כפי שניתן לראות, המטרה העיקרית של הספר של נוימן היא פתרון למאורעות המזעזעים של ההיסטוריה המודרנית, וזאת בדרך של הצגת "מוסר" חדש אשר יוכל לשמש שוב בסיס לסולידריות אנושית לאחר פורעניות ההיסטוריה המודרנית.

---

³¹ Ibid., p. 130.

³² Ibid., p. 58.